

δεία ἦν ἐκέκμητο, καὶ ἥς καὶ τὸ σύγγραμμά του διαμενεῖ ἑσσεὶ ἐξαίρετον μνημόσυτον καὶ ἐπίδειξις, εἶχε προσέτι θησαυρὸν μακρᾶς πείρας, ὃν μόνος ὁ χρόνος ταμιεύει, καὶ ὅστις γονιμοποιεῖ μόνος τὴν θεωρίαν. Διότι οὔτε ἡ κούφη καὶ ἀνεργάτιστος θεωρία καθ' ἑαυτὴν, οὔτε ἡ χαμαιβάτης καὶ ὑπὸ θεωρητικῶν γνώσεωι μὴ στεριουμένη βάνανσος πείρα, δύναται μόνη γὰ ὀρθοπλοήσῃ καὶ γὰ φέρῃ εἰς τέρμα σπουδαῖον, ἀλλ' ὁ ἀμφοτέρων ἐγαρμόριος συνδυασμός, ἡ γνῶσις μετὰ τῆς ἐξέως, τὸ καλὸν σπέρμα εἰς ἀκμὴν ὀριμάνσεως, παράγει τὸ ἐντελὲς καὶ τὸ ἄριστον. Καὶ πανταχοῦ μὲν, ἀλλὰ πρὸ πάντων παρ' ἡμῖν τοῖς χθὲς καὶ πρῶτῃ μόλις ἀναβιώσασιν, ἀνυπολόγιστος εἶναι ζημία ἡ ἀπώλεια ἀνδρὸς πεπαιδευμένου ἐνταυτῷ καὶ ἐμπείρου, ἐκ τῶν εὐσυνειδήτων μάλιστα ἐκείνων ἀνδρῶν οἵτινες τὴν ἐμβρίθειαν ἐν τῷ βάθει ἐπιζητοῦντες θυσιάζουσι τὴν ἐπίδειξιν τῆς ἐπιφανείας, καὶ μετὰ ζήλου ἐπιδίδονται εἰς τὴν αὐτοῖς μὲν ἀγνώμονα, εἰς τὴν προαγωγὴν ὅμως τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ὠφελιμωτάτην καλλιέργειαν τῶν εἰδικότητων. Ὡς τοιοῦτος δ' ὁ προκείμενος ἡμῶν συνάδελφος δυσκόλως θέλει εἶρει τὸν ἀντικατάστην του.

« Ἀλλ' οὐ μόνον ὡς πεπαιδευμένον καθηγητὴν, ὡς σπάρτον τῆς μαιευτικῆς χειρουργίας ἐμπειροτέχνην κλαίονσι τὸν Ν. Κωστήν οἱ ὁμότεχνοι, οἱ συνάδελφοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς φιλόανθρωπον ἱατρὸν καὶ ὡς ἄνδρα χρηστὸν, φιλόφροντα, μελίχιον τοῖς τρόποις, ὡς μελίχιος ἦν τὴν μορφὴν, πρόθυμον τὴν διάνοιν, σπουδαῖον τὴν κρίσιν, καὶ ὑπὸ πλείστων κοσμοῦμενον ἀρετῶν τὸν θρηγεῖ ἐν γένει ἡ κοινωρία καὶ ὡς Ἕλληνα, ὑπὸ πατριωτικωτάτων διακαίόμενον αἰσθημάτων, τὸν θρηγεῖ πᾶν τὸ Ἑλληνικόν. Τίς ἡμῶν δὲν γνωρίζει τί ἦν τὸ διακαὲς μέλημα, τὸ φωτεινὸν ὄνειρον πάσης του τῆς ζωῆς, τὸ παραγαγὼν αὐτὸν μέχρι πράξεως ριάζοντος ἐνθουσιασμοῦ, ὅταν ἤλθον καιροὶ οὐδ' ἐξετίμησεν ὡς καιροὺς πράξεων μᾶλλον ἢ στοχασμῶν;

« Ἐπὶ τῆς ζωῆς του ὑπὸ τῆς κοινῆς ἀγάπης καὶ ὑπολήψεως περιστοιχισθεὶς, τῆς εὐνοίας τοῦ ἡγεμόνος ἀπολαμβάνων, καὶ τὴν τιμὴν λαχὼν θέσειως ἰδιαίτερον παρὰ τῷ Ἀρακτεῖ ἱατροῦ, ἐν συνταισθήσει βιώσας ὅτι δι' ἐκπληρώσεως παντὸς καθήκοντος διήρυσσε βίον ὠφέλιμον, τὰ κατὰ τὸν οἶκόν του καλῶς διαθείς, καὶ νιὸς ἐκθρέψας χρηστοὺς κατ' εἰκόνα του, δικαίως ἐδύνατο γὰ κληθῆ μακάριος, καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ ἐκάστω ἡμῶν γὰ γὰρ ἡ ζήλωτόν, ἀν' πρὸς τὴν πλήρη εὐδαιμονίαν του ἐν μόνον δὲν ἔλειπε κατὰ τὴν ἐσχάτην στιγμήν του, ὅτι πρὶν ἢ κλεισθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ του εἰς τὸ σκότος τοῦ τάφου, δὲν εἶδον ἀνατείλασαν τὴν αὐγὴν ἥν ἡ καρδία του περιέμενε, καὶ πραγματοποιηθεῖσαν τὴν ἐλπίδα πάσης του τῆς ζωῆς. Αὕτη, εἰμὶ βέβαιος γνωρίζων τὰ αἰσθήματα ἃ ἐτρεφεν, αὕτη ἦν ἡ τελευταία ιδέα καὶ βλήψις του, ἡ ἐμπλεκομένη εἰς τὸν ἀπηχαιρετισμὸν ἐν νοερῶς ἀ-

πνέοντι τοῖς οἰκείοις του, ὅταν ἐν μέσῳ ἀνθρώπων ὑγείας ἐνσκήψας κεραυνοβόλος ὁ θάνατος τὸν ἐστίρῃσε λογισμοῦ καὶ αἰσθήσεως. Ἀλλὰ δὲν πρέπει τοῦτο ἐν τῷ τελευταίῳ ἡουχαστηρίῳ γὰ ταράττη τὴν ἡρεμίαν του. Ἐκπλήρωσε πᾶν τὸ ἐν' ἑαυτῷ. Μετὰ τῶν ἀλλῶν ἐσπείρεν εὐγενὲς σπέρμα παιδείας εἰς τὸ γόνιμον ἔδαφος τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας, καὶ συνετέλεσεν εἰς προπαρασκευὴν τοῦ μέλλοντος δ' ἐπύθει. « Ἀς ἀναπαύηται ἐν πεποιθήσει ὅτι τὸ σπέρμα θέλει φυῆ, ὅτι ἡ ἐθνικὴ δοῦξα ἔσται μέχρι τέλους ὁ ὠραίος αὐτῆς καρπός, καὶ ὅτι βέβαιον παρασκευάζουσι τῆς πατρίδος τὸ μεγαλεῖον οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὸ γὰ καταστήσωσιν αὐτὴν μεγαλείου ἀξίαν.

» Ἀπὸ τοιούτου ἀνδρὸς χωριζόμενοι σήμερον, ὅστις μέχρι χθὲς καὶ πρῶτῃ ἦν γὰρ τῶν πλείστων ἐξ ἡμῶν, καὶ τῆς κοινωρίας ἡμῶν ἀγλαΐσμα, ἃς σπείσωμεν τελευταίαν ἐπὶ τοῦ τάφου του δακρύων σπονδὴν οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι, οἱ ἀγαπῶντες αὐτὸν συνάδελφοι, οἱ εὐγνωμονοῦντες ὁμιλεῖται, οἱ συνδημόται, ὧν ἐπὶ τούτοις ἔτη πατριωτικῶς καὶ ἐμφυόντως ἐπροστάτευσεν τὰ συμφέροντα ὧν μέλος καὶ πρόεδρος τοῦ δημοτικῶν συμβουλίου, τὸ ἔθνος ὅλον, ὃ ὠφέλει ἐνταυτῷ καὶ ἔτιμα, καὶ ἐγκάρδιον καὶ ἐσχατον διδόντες αὐτῷ ἀσπασμόν, ἀνευξώμεθα ὁμθυμαδόν· « Αἰωνία σου ἡ μνήμη, ἄτερ χρηστὴ καὶ ἐνάρετε! Γαίαν ἔχοις ἐλαφράν! »

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΚΡΙΣΙΣ.

—000—

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων, χάριν τῶν πολλῶν ἐξεργασθεισά υπό Κ. Παπαρρηνγοπούλου. Τόμος πρῶτος. Βιβλίον πρῶτον. Χρόνοι μυθικοί. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογρ. Σ. Παυλίδου, 1860.

Ἐν τῷ τρίτῳ καὶ τετάρτῳ τεύχει τοῦ ὑπὸ τοῦ κυρίου Κουμανοῦδου, Μαυροφρύδου καὶ Ξανθοπούλου πρῶτων μνημῶν ἐκδιδόμενου φιλολογικῶ καὶ παιδαγωγικοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος « Φιλίστορος » ἐδημοσιεύθη βιβλιογραφία ἐπικριτικὴ τοῦ πρώτου τεύχους τῆς ὑπὸ τοῦ Κ. Παπαρρηνγοπούλου ἐξεργασθείσης ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πρὶν ἢ ἀναγνώσωμεν τὴν βιβλιογραφίαν ταύτην, ἐνεβλέψαμεν ἐν περιεργείᾳ εἰς τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων, καὶ ἰδόντες συγγραφέα τῆς διατριβῆς τὸν Κ. Μαυροφρύδην, ἡλπίσσαμεν ὅτι ἐμέλλομεν νὰ ἴδωμεν ὀρθὰς τινας καὶ ὑγιεῖς περὶ τῆς ἱστορίας κρίσεις, διότι τὸν μὲν ἄνθρωπον ἐγνωρίζομεν ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη ἐπιμελῶς καὶ ἀνεκδότως σπουδάζοντα περὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ἑλληνικῆς δὲ ἱστορίας τίς ἄλλος ἀρμοδιώτερος κριτῆς παρὰ φιλόλογον, μόλις προχθὲς ἐκλιπόντα τὰ βάθη τῶν γερμανικῶν

πανεπιστημίων; Καί ὅμως μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς διατριβῆς ἐκείνης εὐρέθημεν ἐψευσμένοι τῆς ἐλπίδος. Ἀντὶ τῶν ὀρθῶν καὶ σπουδαίων κρίσεων, τὰς ὁποίας προσεδοκῶμεν, ἐνεπέσομεν εἰς ἄκροσμόν τινα καὶ ἄμουςον ὄχλον παρατηρήσεων, ἀλλοτριῶν—διὰ νὰ μὴ εἰπώμεν σκληρότερόν τι ὄνομα—πάντη πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας· εἰς τὰς ὁποίας ἂν ἐλάβομεν τὸν κόπον νὰ κάμωμεν ὀλίγας τινὰς αὐτοσχεδίους ἀντι-παρατηρήσεις, παρακαλοῦμεν τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴ μᾶς κατακρίνῃ ὡς σχολαστικούς. Τὸ αὐτοσχέδιον τοῦτο ἄρθρον ἐγράψαμεν ἐξ οὐδενὸς ἀλλ' ἢ ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπης ὁρμώμενοι, καὶ ἐκ τῆς εἰλικρινοῦς ἐπιθυμίας, νὰ συντελέσωμεν τὸ ἐφ' ἡμῖν, εἰ δυνατόν, ἀρνητικῶς τοῦλάχιστον εἰς τὴν καὶ ἐν Ἑλλάδι τέλος πάντων διάπλασιν κριτικῆς σπουδαίας καὶ φιλοδικαίου.

Ἐν σελ. 3 τῆς ἱστορίας του λέγει ὁ Κ. Παππαρ-ρηγόπουλος τὰ ἑξῆς. « Κατὰ τὸν Ἡσιόδον, ἓνα τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν, οἱ θεοὶ ἐποίησαν πρῶτον τὸ λεγόμενον χρυσοῦν γένος τῶν τελείων καὶ εὐτυχῶν ἀνθρώπων· ἔπειτα τὸ ἀργυροῦν γένος, τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ ὑποδεέστερον τοῦ πρώτου, ἀλλὰ μετεῖχε μέ-χρι τινος τῆς μακαριότητος αὐτοῦ· τρίτον δὲ τὸ τραχὺ καὶ ἄγριον χαλκοῦν γένος, μετὰ τοῦτο τὸ γένος τῶν ἡρώων ἢ ἡμιθέων, τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ δικαιότερον καὶ ἀγαθότερον τοῦ προηγουμένου· καὶ ἐπὶ τέλους πέμπτον, τὸ σιδηροῦν γένος, ἦτοι τοὺς παρόντας ἀνθρώπους. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ δοξασία φαίνεται μᾶλλον προσωπικὴ τοῦ Ἡσιόδου γνώμη, διότι δὲν συνδέεται μετὰ τῶν γενεαλογικῶν, αἰτίνας ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. » Ἡ περικοπὴ αὕτη ἀπῆρσεν εἰς τὸν Κ. Μαυροφρύδην, διότι νομίζει ὅτι « ἡ περὶ τῶν γενῶν τούτων κατ' αὐξουσιν τῆς ἀξίας ἐκπτώσιν ἄλληλα διαδεχομένων, δόξα δὲν ἡδύνατο μόνον προσωπικὴ τοῦ Ἡσιόδου γνώμη νὰ ᾖναι, ἀλλὰ κοινὴ πᾶσι τοῖς Ἕλλησιν· ἢ τοῦλάχιστον ταῖς πλείσταις φυλαῖς· ταῖς σκεπτικωτέραις καὶ συν-νουστέραις, ὡς προσελθοῦσα παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς λαοῖς ἐν γένει μὲν ἐκ τοῦ πολλάκις ἐλλόγου θαυμασμοῦ πρὸς τὸ παρελθὸν κρείττον πάντοτε τοῦ παρόντος νομιζόμενον καὶ πολλάκις ὄν, (ὅθεν καὶ κοινοτάτη παροιμία κάθε πέρυσι καὶ καλλίτερον), ἰδίως δ' ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης περιόδου τοῦ τῶν ἐθνῶν βίου, καθ' ἣν νέαι ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἀναφύονται, διαταράσσουσι τὴν καθεστῶσαν τάξιν τῶν πραγμάτων, ἕως οὗ ἀποτελεσθῇ ἡ νέα ζύμωσις καὶ ἰδρυθῇ ἡ καινὴ τάξις πρὸς τὴν μυθευομένην καὶ ὑμνουμένην ἀρετὴν καὶ εὐκοσμίαν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν. » Δὲν θέλομεν καθόλου νὰ βραχύνωμεν τὴν παρατήρησιν τοῦ Κ. Μ. ὅτι παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς λαοῖς ἐν γένει συμβαίνει τοῦτο, διότι θὰ μᾶς ἀπομακρύνῃ πολὺ τοῦ προκειμένου ὁ λόγος. Εἰς οὕτως ὀρισμένον καὶ μερικὸν ζήτημα τὰς ἐν γένει παρατηρήσεις καὶ θεωρίας ἥκιστα ἀποδεχόμεθα, διότι ἀνήκουσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, ὅπου ἡ φαντασία, ἡμῶν μάλιστα τῶν ἀνερματίστων μὲ θετικὰς γνώσεις Ἑλλήνων, εὐρὺ καὶ ἐλεύθερον στάδιον εὐρίσκουσα δύναται νὰ τρέχῃ

Ἦς ὅτε τις στατὸς ἵππος, ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ, δασμὸν ἀπορρήξας θεῖη πεδίον χρυσίνων, εἰωθὼς λούεσθαι ἐὺρρεῖος παταμοῖο, κυδίων· ὕψου δὲ χάρη ἔχει, ἀμυρὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀίσσονται· ὁ δ' ἀγλαῖηρι πεποιθὼς, ῥίμπα ἐ γούνα φέρει μετὰ τ' ἔθεα καὶ νόμον ἵππων. »

Καὶ τοιοῦτος ἵππος εἶναι ἡ πρώτη παρατήρησις, ὃν δὲν θέλομεν νὰ σταματήσωμεν χρυσίνοντα, διὰ νὰ μὴ τὸν στερήσωμεν τὴν ἐκ τῆς ἀγλαίας του ἡδονήν. Ἡ δὲ δευτέρα παρατήρησις ἀνήκει εἰς τὴν ἐλληνικὴν γραμματολογίαν τοῦ Κυρίου Βερνάρδου (Τόμ. Α. §. 56, 2. Πρὸς Βόδε Τόμ. Α'. σελ. 438.) ἣν παρανοήσας ἐκθέτει ἐν τῇ ἐπικρίσει του ὁ Κ. Μ. νομίζων αὐτὴν σύμμαχον, ἐν ᾧ εἶναι ἐχθρὰ καὶ πολέμιος. Διὰ νὰ κατατοπίσωμεν (orienter) τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ ζήτημα, ἃς μᾶς συγχωρηθῇ νὰ εἰπώμεν τινα περὶ τοῦ πράγματος τούτου. Περὶ Ἡσιόδου καὶ τῆς ποιήσεώς του λαλῶν ὁ Κ. Βερνάρδος ἀναφέρει νέας ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀρχάς, ἀναφύεσθαι παρὰ τισι Δωριεῦσιν ἐκ τῆς συνεπιμιξίας αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἴωνας· ἀλλὰ μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πρὸς τὴν δημώδη θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν συνείδησιν ἀντίφασιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἡσιοδείου ποιήσεως. Τοῦτο μάλιστα ἔχει σκοπὸν ὁλόκληρος ἡ μνημονευθεῖσα αὕτη περὶ Ἡσιόδου παράγραφος καὶ ἡ ἐν τόμ. Β. Μέρ. Α'. § 96· νὰ δείξῃ τὸ ὅπως προσωπικὸν καὶ ἀτομικὸν καὶ ταύτης τῆς περὶ ἐκπτώσεως τῶν γενῶν γνώμης τοῦ Ἡσιόδου, καὶ ἐν γένει ἀπάσης αὐτοῦ τῆς ποιήσεως, ἣν θεωρεῖ ῥητῶς ὡς ἀντίθετον μὲν πρὸς τὴν ἐπικὴν ποίησιν, ἥτις βᾶσιν ἔχει τοὺς κοινούς καὶ δημώδεις μύθους, ὡς ἀπόρροϊαν δὲ ὅχι τῆς κοινῆς καὶ δημώδους θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς συνείδησεως τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὡς πρὸς μὲν τὴν θρησκείαν προσπαθοῦσαν νὰ συνάψῃ τεχνικῶς εἰς ἓν ἀντιμαχόμενα καὶ ἐτερογενῆ στοιχεῖα, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἠθικὴν ἀπόρροϊαν τῆς ἀτομικῆς σκέψεως τοῦ ποιητοῦ. Ὅλον τὸ περιεχόμενον τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κεφαλαίων τῆς γραμματολογίας τοῦ Βερνάρδου νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα εἶναι δύσκολον διὰ τὴν ἑλλειψίν τόπου. Περιοριζόμεθα διὰ τοῦτο μόνον εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῶν ἑξῆς χωρίων. « Τοιαύτη ποίησις δὲν ἐχρησίμευσεν εἰμὴ ὡς σημεῖον μόνον τῆς ἠθικῆς μετατροπῆς τῆς ἐλληνικῆς ἀναπτύξεως, οὐδ' ἔσχε διάρκειάν τινα μόνιμον, πολὺ δ' ὀλιγώτερον ἐπετεργεῖάν τινα εἰς τὸ ἔθνος. Ἡ ποίησις αὕτη, ἔργον σκέψεως, ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τῶν λογίων τοῦ ἔθνους, ὅχι ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, πρὸς ὃ δὲν ἦτο προσγίτη, ὡς μὴ σαφὴ τινα καὶ εὐληπτον ἔχουσα τὴν φράσιν, ἀλλ' ἀναποσπάστως προσδεδεμένη εἰς τὸ γράμμα (θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν δοξασμάτων) ἀνῆκεν εἰς περιορισμένην τινα τάξιν λογίων ὁμοφρόνων, εἰς οὓς καὶ μόνους ἦτο καταληπτή. » (Bernhardy, geschichte der griech. Litteratur Τόμ. Ι, σελ. 288.) « Καὶ αὕτη δ' ἡ σοβαρότης καὶ τραχύτης τῆς λέξεως ἦτο ἐμπόδιον εἰς τὸ νὰ ἐξαπλωθῇ ἡ ποίησις αὕτη εἰς τὸ ἔθνος, » διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζει τὴν ποίησιν ταύτην gelesenes Buch, τουτέστι βιβλίον ἀναγνωστόν, ὅπερ περὶ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βιβλίου λεγόμενον σημαίνει, ὅτι δὲν

ἦτο δημοτικόν, ἐθνικόν, διότι τὰ δημοφιλή ποιήματα ἦσαν κυρίως ἀπαγγελλτά καὶ ἀκουστά, ὅχι ἀναγνωστά. Ἐν δὲ τῇ 2 σημ. τῆς 96 §, (σελ. 290) λέγει ῥητῶς ὅτι τὰ μὲν ἄλλα τὰ κατὰ τὸν Ἡσιόδον (ἀν ὁ ποιητὴς ὑπῆρξε πρὸ τοῦ Ὀμήρου ἢ μετ' αὐτὸν κτλ.) δυνατόν νὰ γίνωσιν ἀμφισβητήσιμα, βεβαίως ὅμως καὶ ἀσφαλῶς (sicher) ἡ ἐπὶ ἀπολλωλοῖα εὐδαιμονία θλίψις, ἡ τῶν παραπτώματων ἐξάγνις χάριν ἀποκαταστάσεως τῆς πρὸς τὸν θεὸν κοινωνίας, ἡ ταλαίπωρος δεισιδαιμονία, καὶ ἡ μακρὰ σειρά ἰδεῶν εἰς ὁποίας μόνον ὁ συντετριμμένην ἔχων τὴν καρδίαν δύναται νὰ καταντήσῃ, ταῦτα πάντα δὲν εἶναι καρπὸς τῆς ἀμεσότητος (Unmittelbarkeit) τοῦ βίου καὶ τῆς φαιδρᾶς ἐκείνης περὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων θεωρίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον γνῶριστα τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἰωνικῆς (τῆς καθ' αὐτὸ ἐλληνικῆς καὶ δημοτικῆς) ποιήσεως μέχρι τῶν χρόνων τῆς μελαγχολικῆς ἐλευγείας. Ὁ Πολλαχού δὲ τοῦ συγγραμμάτος τοῦ ὁ Κ. Βερνάρδους ἐπαναλαμβάνει ὅτι τὸ κυριώτατον τοῦτο γνῶρισμα τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἅμα καὶ κυριώτατον γνῶρισμα τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Βερνάρδους. Ἰδωμεν δὲ τί λέγει καὶ ὁ Γρότης, ὁ τὴν ἀρίστην περὶ ἐλληνικῆς ἱστορίας ἐκδεδωκώς συγγραφὴν, οὗτινος ὁ Κ. Παππαρρήγοπουλος ἀκολουθεῖ τὸ σύστημα καὶ τὰς ἀρχάς. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος ἀφ' οὗ ἐκθέτει τὴν τῶν γενῶν διαίρεσιν ταύτην τοῦ Ἡσιόδου ἐπιλέγει. α Αὕτη εἶναι ἡ σειρά τῶν διαφόρων γενῶν, τὰ ὅποια ὁ Ἡσιόδος ἢ ὅστις δήποτε εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῶν α ἔργων καὶ ἡμερῶν ὃ ἀπαριθμεῖ, ὅσα εἶχον ὑπάρξῃ μέχρι τῶν ἡμερῶν του. Τὰ ἐκθέτω δ' ἐνταῦθα ὅπως ἔχουσιν ἐκεῖ, χωρὶς νὰ ἔχω πολλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἐρμηνείας, ὅσας περὶ τούτων μᾶς παρέχουσιν οἱ κριτικοί. Κατὰ πολλοὺς λόγους διαφωνοῦσι πρὸς τὸν ἐν γένει τόνον καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἐλλήνων μύθων· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ πρὸς τῶν γενῶν τὴν σειράν δὲν εἶναι οὔτε φυσικὴ οὔτε ὁμογενὴς ἡ διαίρεσις αὕτη —διότι τὸ γένος τῶν ἡρώων οὔτε ὀνομασίαν τινὰ κατὰ τὰ μέταλλα ἔχει οὔτε νόμιμόν τινα καὶ εὐλογον θέσιν καταλαμβάνει κατόπιν τοῦ χαλκοῦ γένους. Πλὴν δὲ τούτου καὶ ἡ περὶ τῶν δαιμόνων ἔννοια ἀπάδει καὶ πρὸς τὸν Ὀμηρον καὶ πρὸς τὴν *Ἡσιόδειον θεογονίαν*· ὃ καὶ ἐξηγεῖ κατωτέρω τὸ πρῶμα. Καὶ ὁ Γρότης λοιπὸν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸν Βερνάρδον.

Ὁ δὲ Βόδε (Geschichte der hellenischen Dichtung. Τόμ. Α'. σελ. 438) ὁμιλῶν περὶ τῶν ἔργων καὶ ἡμερῶν τοῦ Ἡσιόδου α Ἡ φαιδρά, λέγει, περὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων θεωρία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον γνῶρισμα τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος, καὶ παρίσταται θαυμασίως ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν, ἐν τῷ Ἡσιόδειῳ τούτῳ μύθῳ ἐξαφανίζεται σχεδὸν παντελῶς. Ἡ θλίψις διὰ ἀνεπιστρέπτει ἀπολασθεῖσαν εὐδαιμονίαν, ἥτις παρέχει εἰς τὴν ἐκθεσιν τόσον μέλανα χρώματα, δεικνύει συγχρόνως τὴν πνευματικῶς ἀσαφῆ μεταβατικὴν περίοδον, καθ' ἣν

ὁ ἄνθρωπος πολεμεῖ πρὸς ἑαυτὸν, οὐδ' ἀπέκτησεν ἐτι τὴν ἐκ τῆς βαθυτέρας εἰς τὸν βίον ἐμβλέψας ἡσυχίαν τοῦ πνεύματος. Ἐὰν δὲ πολλά τινα ἐν τῇ ποιήσει ταύτῃ εἶναι ἀτομικά, καὶ ἀφορμὴν ἔχουσι τὰς προσωπικὰς τοῦ ποιητοῦ σχέσεις, θὰ ἦτο ὅμως ἀδύνατον τὸ νὰ ὑποδειχθῇ ἐν ποιήματι τοιαύτῃ ἐξ ὑποκειμένου διάθεσις ποιητοῦ, ἀν οὗτος ἔζη κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ὁμηρικῆς παιδείας, κτλ. Ὁ ἄλλας μαρτυρίας εἶναι περιττόν, νομίζομεν, νὰ παραθέσωμεν, διότι ἐλπίζομεν ὅτι ὁ ἀναγνώστης θὰ ἐπείσθῃ ἤδη ἀδιστακτικῶς α) ὅτι ἡ οὕτως εὐλαβῶς καὶ πεφυλαγμένως ἐκφρασθεῖσα γνώμη τοῦ Κ. Η. ὅτι α ἡ περὶ τῶν γενῶν δοξασία φαίνεται μᾶλλον προσωπικὴ τοῦ Ἡσιόδου γνώμη ὃ δὲν ἔπρεπε νὰ παραξενεύσῃ ποσὸς τὸν Κ. Μαυροφρύδην, διότι εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἡ Ἡσιόδειος ποίησις ἐν γένει περιέχει προσωπικὰς, ἀτομικὰς, ἐξ ὑποκειμένου γνώμης, καὶ αἰσθήματα, καὶ β) ὅτι τὴν περὶ τῆς μεταβατικῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς καταστάσεως, εἰς ἣν ὡς φαίνεται εὐρέθη ὁ Ἡσιόδος, ἰδέαν, μετεχειρίσθησαν ὁ Βερνάρδους καὶ οἱ λοιποὶ διὰ νὰ ἐξηγήσωσιν ὅχι τὸ δημῶδες καὶ ἐθνικὸν καὶ πανάρχαιον τῆς Ἡσιόδειου γνώμης, ἀλλὰ τὸ ὅλως ἐναντίον, τὸ ἐξ ὑποκειμένου, ἀτομικὸν καὶ προσωπικόν—ταῦτο δ' εἰκότως καὶ εὐλόγως, διότι τὸ δημῶδες καὶ ἐθνικὸν πηγάζει ὅχι ἐκ μεταβατικῆς τοῦτέστι στιγμιαίας σχετικῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς μεταβολῆς, ἀλλ' ἐκ μονίμου μακρᾶς καὶ σταθερᾶς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ πεποιθήσεως. Ἀφίνω τὸν ἄλλον ἱστορικώτατον λόγον, ὃν ἀναφέρει ὁ Γρότης, ὃν παρτίθησι καὶ ὁ Κ. Παππαρρήγοπουλος, καὶ ὃν περιεφρόνησε ὁ Κ. Μ. ἐν ᾧ εἶναι σπουδαιότατος, ὅτι ἡ Ἡσιόδειος διαίρεσις αὕτη τῶν γενῶν α δὲν συνδέεται μετὰ τῶν γενεαλογιῶν αἰτινες ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας ὃ, ἐὰν δηλονότι πρέπει νὰ θεωρήσῃ τις ὡς ἱστορίαν τὰς περὶ τῶν μυθικῶν ἐκείνων προσώπων καὶ πραγμάτων εἰδήσεις.

Ὅτι δὲ κατωτέρω ὁ Κ. Μ. ἐπιφέρει ὅτι α ἡ περὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος καὶ τῆς ἐν τῷ κήπῳ τῆς Ἐδεμ. εὐζωίας καὶ μακαριότητος καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς κατ' ὀλίγον ἐκπτώσεως δόξα δὲν ἦτο μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολλῶν Ἀσιανῶν τε καὶ Εὐρωπαίων λαῶν, δι' ἃς εἴπομεν αἰτίας ἀναφύεσθαι, ὃ οὔτε ἀληθὲς εἶναι οὔτε σχέσιν τινὰ ἔχει πρὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα· διότι οὔτε κατ' ὀλίγον ἐγένετο ἡ ἐκ τῆς Ἐδεμείου μακαριότητος ἐκπτώσις οὔτε α διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας ἀνεφύη, ὃ διότι ἡ τοιαύτη δοξασία εἶναι καρπὸς καὶ μονίμου καὶ γενικῆς ὁλοκλήρου ἔθνους θρησκευτικῆς συνειδήσεως, παρὰ πάντων ὁμολογουμένη, καὶ πρὸς οὐδὲν ἀντιφάσκουσα· ἔπειτα ἐκεῖ μὲν εἶναι ἀπλὴ ἀντίθεσις τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν, παρὰ δὲ τῷ Ἡσιόδῳ ὑπάρχει βαθμιαία νῦν μὲν πρὸς τὸ χεῖρον ἀπαξ δὲ καὶ πρὸς τὸ βέλτιον σχετικῶς μεταβολή, ὅπερ ὅλως διάφορον. Διὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ λόγους ἀποβαίνει ἀνίσχυρον καὶ τὸ ἐκ τοῦ Ὀμήρου παράδειγμα (Ἰλ. Α. 220, καὶ Ε. 303.) οὐδ' ἔχει τινὰ πρὸς τὸ προκείμενον σχέσιν.

Ἐν δὲ σελ. 404 τοῦ Φιλίστορος λέγει ὁ ἐπικριτῆς

ἐν σελ. 38 καὶ ἀλλαχοῦ περὶ τῶν μύθων τῶν Ἑλλήνων ὄντος τοῦ λόγου πυκνὴ χρῆσις γίνεται τῶν ὀνομάτων *σύμβολον*, *σύμβολα*, *ἀλληγορίαι*, χωρὶς νὰ δοθῇ πούθενά ἐρμηνεῖα τῆς αὐτῶν. Διατί τόση φειδωλεία λόγου περὶ πράγματα τόσον σκοτεινὰ καὶ δὴ καὶ ἀγνωστα παρ' ἡμῖν καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ φοιτῶντας; Πῶς θὰ ἐννοήσουν οἱ πολλοί, ὧν χάριν γράφεται ἡ παρούσα ἱστορία, τοὺς οὕτως ἀνεξηγήτους παρεμβαλλομένους τούτους ὅρους; » Πρῶτον μὲν ὁ ἐπικριτὴς λανθάνεται λέγων ὅτι οἱ ὅροι οὗτοι δὲν ἐξηγοῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἄν ἀνεγίνωσκε μετὰ προσοχῆς τὸ βιβλίον, θὰ ἔβλεπεν ὅτι πρὸ δύο μόλις σελίδων αἱ λέξεις αὗται ἐξηγοῦνται. Ἰδοὺ τί λέγει ἐν σελ. 36 ὁ Κ. Π. « Δὲν ἐπεχείρησαν ὁμοῦ νὰ διαβιάσωσιν (οἱ ἐξ Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου ἱερεῖς) τὰς γνώσεις ταύτας δι' ἀμέσου καὶ κυριαρχτικῆς ἐξηγήσεως, ἥτις δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποδοῖν καταληπτὴ ἢ δὲν ἤθελε προξενήσει ἐντύπωσιν εἰς ἀκροατὰς ἀμαθεῖς· ἀλλὰ μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο σύμβολα καὶ ἀλληγορίας, δηλαδὴ εἰκόνας καὶ σημεῖα, ἐπιτήδεια νὰ παραστήσωσιν εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὴν φαντασίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀκροαμένων, τὰ πράγματα καὶ τὰ νοήματα ὅσα προέκειτο νὰ ἐξηγηθῶσιν εἰς αὐτούς. Διὰ τοῦ συμβολικοῦ λοιπὸν τούτου καὶ ἀλληγορικοῦ τρόπου, εἰσήγαγον οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ δόγματα αὐτῶν περὶ τῆς θεότητος, περὶ τῆς φύσεως καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη τῶν μύθων ἀφορμή. » Βλέπει λοιπὸν ὁ ἀναγνώστης πόσον καθαρὰ ἐξήγησεν ὁ Κ. Π. τὴν σημασίαν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ὄρων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔλειπεν ἡ ἐξηγήσις αὕτη, ἦτο τοῦτο σφάλμα τῆς ἱστορίας; Πᾶσα συγγραφή, μάλιστα δὲ ἡ ἱστορία, ὅσον δημώδης καὶ ἂν εἴναι, προϋποθέτει ἀναγκαίως εἰς τὸν ἀναγνώστην εἰ μὴ ἀκριβεστάτην καὶ εὐκρινεστάτην γνῶσιν, ἀλλὰ γοῦν εἰδῆσιν ὅποιανδήποτε ἐννοιῶν τινων, ὧν ἄνευ τὸ βιβλίον μένει ἀκατάληπτον. Ἄν ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ ἐξηγήσῃ ὅλους τοὺς ὅρους καὶ τὰς λέξεις ὅσας μεταχειρίζεται, τότε ἀλλοίμονον! τὸ ἔργον του πρέπει νὰ γίνῃ *dictionnaire de conversation*· τότε διατί τάχα νὰ ἐξηγήσῃ μόνον τὰς λέξεις σύμβολον καὶ ἀλληγορία; Διατί, ὅχι καὶ τὰς λέξεις μῦθος, θρησκεία, φιλοσοφία, ἐπιστήμη, γνῶσις, δοξασία, δόγμα, κτλ. κτλ.; Ὅσον ἀναγκαῖαι εἶναι αἱ πρῶται ἄλλο τόσον ἀναγκαῖαι εἶναι καὶ αἱ λοιπαὶ λέξεις. Ἄς μᾶς συγχωρήσῃ δὲ ὁ ἐπικριτὴς νὰ τῷ παρατηρήσωμεν ὅτι ἀδικεῖ πολὺ τοὺς φοιτητὰς τοῦ πανεπιστημίου, ὑποθέτων αὐτοὺς μὴ γινώσκοντας τὴν σημασίαν τῶν λέξεων ἀλληγορία καὶ σύμβολον. « Ὅχι τοῦ πανεπιστημίου οἱ φοιτηταί, ἀλλὰ καὶ τοῦ Γυμνασίου, καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου καθόλου εἰπείν οἱ μαθηταί· εὐλόγως πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι γινώσκουσι τὴν σημασίαν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος λέξεων, ἐννοεῖται οἱ μὲν εὐκρινέστερον καὶ ἀκριδέστερον, οἱ δὲ ἀμυδρότερον καὶ σκοτεινότερον· ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει καὶ διὰ πάντα ἄλλον ὅρον. Εὐτυχῶς ἡ σήμερον σπουδάζουσα νεολαία οὔτε δύνουσι εἶναι οὔτε ὀψιμαθῆς· γινώσκει ἄριστα πράγματα, τὰ ὅποια ἄλλοι μόλις διὰ κόπων ἀνύτων ὅψι τῆς ἡλικίας μαθόντες, νομίζουσι διὰ τοῦτο καὶ εἰς τοὺς

ἄλλους δύσληπτα καὶ σκοτεινὰ καὶ ἀγνωστα. Ἄλλος λόγος, ἂν εἰς κατάληξιν τῶν λέξεων ἀλληγορία καὶ σύμβολον χρειάζεται ἡ σανσκριτικὴ γλῶσσα. Τότε κύπτομεν τὴν κεφαλὴν.

Ἐν σελ. 140 ἀναφέρων τὰς ἐν σελ. 49—50, 52, 55 καὶ 56 περὶ τῶν μύθων περικοπὰς ὁ Κ. Μ. λέγει « ὅθενδήποτε ἤρυσθη τὰς ἀποράσεις ταύτας ὁ Κ. Π. εἴτε ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ἰδίων γνώσεων, εἴτε ἐκ τοῦ Γρότη, δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς παραδεχθῶμεν ἀπολύτως. » Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔγραψεν ἱκανὰ καὶ πέραν τοῦ δέοντος ἴσως διεξοδικῶς ὁ Κ. Π. καὶ ἀπορούμεν πῶς κατώρθωσεν ὁ Κ. Μ. νὰ γράψῃ 3 περίπου σελίδας λέγων πράγματα, τὰ ὅποια οὔτε ἤρνήθη ὁ Κ. Π., ἐξ ἐναντίας ὁμολογεῖ καὶ διατρανοῖ πολλὰ τοῦ συγγράμματός του, οὔτε σπουδαίαν ἀντίρρῃσιν παρέχουσι πρὸς τὴν περὶ τῶν μύθων γνώμην του. Ὅτι οἱ μῦθοι εἶναι « τὰ πρωτόπλαστα ποιητικὰ δημιουργήματα τῶν ἐθνῶν παντοίας, φυτικῆς, ἠθικῆς, θεολογικῆς ἀληθείας φέροντα· ὅτι εἶνε ἡ πηγὴ καὶ ῥίζα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἀλλῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη θεολογία καὶ φιλοσοφία των » οὔτε ὁ Κ. Γρότε οὔτε ὁ Κ. Π. ἀρνεῖται. Ἀλλ' ὁ Κ. Μ. λέγει ὅτι εἶπαν πολλοί, ὅτι οἱ μῦθοι οὗτοι περιέχουσι καὶ ἱστορικὰς ἀληθείας. Περὶ τούτου ὁ τε Γρότε καὶ ὁ Κ. Π. ἀπαντῶσι ῥητῶς πρὸς τοὺς ἐρμηνευτὰς τῶν μύθων ταῦτα· « Δεχόμεθα πρὸς στιγμὴν ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς μύθοις, ὅχι μόνον πράγματα ἀξία ν' ἀναγραφῶσιν εἰς τὴν ἱστορίαν, τοῦτέστι φυσιολογικαί, φιλοσοφικαί, θρησκευτικαί, ἠθικαὶ κλπ. εἰδήσεις, τὰς ὁποίας παραδεχόμεθα καὶ ἀναγράφομεν εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι περὶ τούτων οὔτε ἡμεῖς οὔτε σεῖς ἔχετε τινα ἀμφιβολίαν, ἀλλὰ καὶ πρόσωπα καὶ γεγονότα ἱστορικά. Ἀλλὰ πρῶτον συμφωνήσατε ὑμεῖς πρὸς ἀληθείας, φθάσατε εἰς συμπέρασμα, ὅπερ νὰ φανῇ ἀναμφίβολον εἰς ὅλους ὑμᾶς, καὶ ἡμεῖς εἰμεθα πρόθυμοι νὰ τὸ παραδεχθῶμεν. Ἀλλ' ὅταν ὁμοῦ δὲν ὑπάρχει ἐν καὶ μόνον πρόσωπον ἢ γεγονός· περὶ τοῦ ὁποίου μηδαμῶς ἀμφιβάλλοντες νὰ συμφωνήτε πρὸς ἀλλήλους ὑμεῖς, οἱ γράφοντες μυθολογίας, ἱστορίας τῆς θρησκείας, τῆς φιλοσοφίας, εἰ ὅπως ἄλλως κεν ὀνομάζωνται τὰ συγγράμματα, ἐν οἷς ἐξεθέσατε τὰς γνώμας σας ταύτας, πῶς θέλετε νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀναμφίβολα τὰ μυθικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα ἡμεῖς, οἱ γράφοντες τὴν ἱστορίαν, « τὴν ἀσφαλῆ, τὴν βεβαίαν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως σήμερον ἐννοοῦσι τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην (ἱστορ. π. ἑλλ. ἔθν. Α', α, σελ. 56); » Δὲν βλέπομεν πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴ συμφωνήσῃ τις πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον λογικὴν τῶν λόγων τούτων τοῦ Γρότε καὶ τοῦ Κ. Π. ὅστις κάλλιστα ἐπραξεν ἀκολουθήσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὸ σύστημα τοῦ ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ. Ἀφ' οὗ δὲ ὑπάρχουσι, καὶ εὐλογώτατα, ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῶν προσώπων καὶ γεγονότων τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, ποίαν ἱστορικὴν ἀλήθειαν ἀναμφισβήτητον ἔχει τις νὰ περιμένῃ ἐκ τῶν μύθων; Ἀλλ' εἴτε εἶναι τὸ ζήτημα, λέγει ἐν τέλει ὁ Κ. Μ., ἂν ἡ περὶ τοὺς μύθους σπουδὴ καὶ αἱ διάφοροι πρὸς

ἐξήγησιν των ἀπόπειραι πρέπει νὰ παρηληφθῶσιν εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν παντὸς συμβολικοῦ περικαλύμμα-τος γυμνὴν ἀλήθειαν ἐρευνῶσαν, καθὼς σήμερον στε-νῶς περιορίζεται, μάλιστα εἰς σύνοψιν ἱστορικὴν χά-ριν τῶν πολλῶν γραφομένων. ὁ α Ἄλλο εἶναι τὸ ζή-τημα! ὁ Ἄλλὰ τὸ ἄλλο Ἰσα Ἰσα ζήτημα τοῦτο, ἃ εὐλογημένε! ἐβράχυνασε συζητῶν καὶ ἐκθέτων εἰς ὁλοκλήρους σελίδας ὁ Κ. Π. Ἀφ' οὗ δὲ τέλος πάντων εἶδες τὰ φῶς τὰ ἀληθινόν, πρὸς τί ὅλος αὐτὸς ὁ θό-ρυβος τῆς ἀντιλογίας;

Ἐν σελ. 144 τῆς ἱστορίας λέγει ὁ Κ. Π. τὰ ἐξῆς « Περὶ δὲ τῶν καλῶν τεχνῶν δὲν ἔχομεν, κατὰ δυσ-τυχίαν, ἐξαιρέσει τῆς ποιήσεως, εἰμὴ ἀσκαφεστάτας εἰδήσεις· ἀλλὰ τῶν τεχνῶν ἡ καλλίστη ἐκεῖνη καὶ ὑψίστη ἤκμασεν ἑκτοτε θαυμασίως παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Τὸ ἀρχαιότατον αὐτῆς εἶδος ὑπῆρξε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὸ ἐπικόν, καὶ ἰδίως τὸ ἡρωϊ-κὸν ἔπος, δηλαδὴ ἡ διήγησις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθω-μάτων, τῆς ὁποίας λαμπρότατα δείγματα περιεσώθη-σαν, αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι Ἰλιάς καὶ Ὀδύσεια, διότι ὄχι μόνον τὸ γενεαλογικὸν ἔπος καὶ ἡ διδα-κτικὴ τοῦ Ἡσιόδου ποιήσις (ἔργα καὶ ἡμέραι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἱερατικὴ, ἡ ἀποδοδομένη εἰς Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον, ἔτι δὲ ἡ Ἡσιοδικὴ Θεογονία, φαίνονται μεταγενέστεραι τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Τὸ δ' ἔπος ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον εἶδος τῆς ἐλληνικῆς ποιή-σεως, διότι ἐθιράπευσε τὴν πρωτίστην τοῦ ἡρωϊκοῦ τούτου ἔθνους ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν χρεῖαν. Ἀλλὰ ἔθνη ὑμνησαν πρὸ πάντων τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ· διότι ἅμα μὲν εἶχον ὑγιεστέρως περὶ Θεοῦ δο-ξασίας, ἅμα δὲ τοσαῦτα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔπαθον ἀπὸ τῆς τυραννίας ἰδίων ἢ ξένων δεσποτῶν, ὥστε, ταπεινωθέντα καὶ ἐξευτελισθέντα καὶ μηδεμίαν ἐπὶ γῆς εὐρίσκοντα παραμυθίαν, ἔστρεφον τὰς ἐλπίδας καὶ εὐχὰς αὐτῶν πρὸς τὸν οὐρανόν. Τινὰ μάλιστα τῶν ἐθνῶν τούτων οὐδὲ ἔσχον ἄλλο εἶδος ποιήσεως εἰμὴ τὸ ἱερατικόν, ὡς οἱ Ἑβραῖοι, οἵτινες καὶ ἀνε-δείχθησαν εἰς τοῦτο ἀμίμητοι. Ἐξ ἐναντίας οἱ Ἕλ-ληνες ἐπρέσβευσαν ὅλως νηπιώδεις περὶ θεότητος δο-ξασίας, πρὸς δὲ τούτοις διάγοντες βίον μάχιμον καὶ ἀνεξάρτητον καὶ ὄντως ἡρωϊκόν, ἐπὶ τοσοῦτον συνέ-λαβον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀξίας τοῦ ἀν-θρώπου, ὥστε καὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀπέδωκαν καὶ τὸ σχῆμα, καὶ τὰ πάθη καὶ τὸν βίον αὐτῶν. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ὑμνήσωσι πρὸ πάντων τὰς μεγάλας τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν γενεᾶς πράξεις. Διὰ δὲ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ὄχι μόνον ὑπῆρξε μεταγενεστέρα παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑποδεστέρα τῆς ἐπικῆς, εἰς ἣν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέδωσαν ἀπαράμιλλοι. » Ἐρωτῶμεν πάντα νοήμονα ἀναγνώστην. Ταῦτα πάντα εἶναι ὀρθά, λο-γικὰ, καθαρὰ, θεοφάνερα πράγματα ἢ ὄχι; Καὶ ὅμως ταῦτα ὁ Κ. Μ. λέγει «συγκεχυμένα,» καὶ ἐκτείνεται εἰς ἄλλ' ἀντ' ἄλλων περὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῶν εἰ-δῶν αὐτῆς διαϊρέματα καὶ ὑποδιαϊρέματα, ζητή-ματα καὶ παραζητήματα, ἄσχετα ὅλως πρὸς τὸ προ-κείμενον. Τὸ δὲ καὶ ἀστεῖον εἶναι ὅτι ὄχι μόνον τὰ

λον εἶδος. Ἀλλὰ, νομίζω, οὐχ' οὕτως ἔχει. ἢ Καὶ συγκροτεῖται λοιπὸν τετρασέλιδος (!) περὶ ποιήσεως καὶ εἰδῶν τῆς ποιήσεως θόρυβος! Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ ἀν-τιδιέσπειλεν ἡ ἀντέταξέ ποτὸς ὁ Κ. Π. πρὸς τὴν ἐπικὴν τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν ὡς ἕτερον παράλληλον εἶ-δος; Οὐδαμῶς! Ἡ μόνη ἀντιδιαστολὴ καὶ ἀντίταξις τὴν ὁποίαν κατώρθωσε νὰ μὴ ἐννοήσῃ ὁ Κ. Μ. εἶναι αὕτη καὶ μόνη, ὅτι εἰς ἄλλων μὲν ἐθνῶν (καθὼς τὸ ἑβραϊκόν) τοὺς παναρχαίους χρόνους ἀνεπτύχθη ἡ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατικὴ (!) (ὡς ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦν-τος ἐν αὐταῖς στοιχείου, ὅχι ὡς ἐκ τοῦ τεχνικοῦ εἶδους, ἐπικοῦ, λυρικοῦ, δραματικοῦ) ποίησις, εἰς δὲ τοὺς παναρχαίους χρόνους τῆς Ἑλλάδος παρήχθη ἡ ἐπικὴ ποίησις, ἰδίως τὸ ἡρωϊκὸν ἔπος. Ἡ ἀντίθεσις λοιπὸν ἀναφέρεται ὄχι εἰς τὸ γραμματολογικὸν εἶδος τῶν ἀντιτασσομένων τούτων ποιήσεων, ἀλλ' εἰς τὸν ἐπικρατοῦντα τῆς ὕλης αὐτῶν χαρακτήρα, ἐκεῖνης μὲν τὸν θρησκευτικόν, ταύτης δὲ τὸν ἡρωϊκόν. Ταύτην δὲ τὴν ἀντίθεσιν ἐξηγεῖ ὁ Κ. Π. ἐκ τῆς διπλῆς ταύ-της αἰτίας, ὅτι ἐκεῖνα μὲν τὰ ἔθνη α ἅμα μὲν εἶχον ὑγιεστέρως τῶν Ἑλλήνων περὶ Θεοῦ δοξασίας, ἅμα δὲ τοσαῦτα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔπαθον ἀπὸ τῆς τυραν-νίας ἰδίων ἢ ξένων δεσποτῶν, ὥστε ταπεινωθέντα καὶ ἐξευτελισθέντα καὶ μηδεμίαν ἐπὶ γῆς εὐρίσκοντα παραμυθίαν, ἔστρεφον τὰς ἐλπίδας καὶ εὐχὰς αὐτῶν πρὸς τὸν οὐρανόν· ἐξ ἐναντίας δ' οἱ Ἕλληνες ἐπρέ-σβευσαν ὅλως νηπιώδεις περὶ θεότητος δοξασίας· πρὸς δὲ τούτοις διάγοντες βίον μάχιμον καὶ ἀνεξάρτητον καὶ ὄντως ἡρωϊκόν, ἐπὶ τοσοῦτον συνέλαβον τὴν συν-είδησιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε καὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀπέδωκαν τὸ σχῆμα καὶ τὰ πάθη καὶ τὸν βίον αὐτῶν. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ὑμνή-σωσι πρὸ πάντων τὰς μεγάλας τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν γενεᾶς πράξεις. Διὰ δὲ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ὄχι μόνον ὑπῆρξε μεταγενεστέρα παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑποδεστέρα τῆς ἐπικῆς, εἰς ἣν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέδωσαν ἀπαράμιλλοι. » Ἐρωτῶμεν πάντα νοήμονα ἀναγνώστην. Ταῦτα πάντα εἶναι ὀρθά, λο-γικὰ, καθαρὰ, θεοφάνερα πράγματα ἢ ὄχι; Καὶ ὅμως ταῦτα ὁ Κ. Μ. λέγει «συγκεχυμένα,» καὶ ἐκτείνεται εἰς ἄλλ' ἀντ' ἄλλων περὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῶν εἰ-δῶν αὐτῆς διαϊρέματα καὶ ὑποδιαϊρέματα, ζητή-ματα καὶ παραζητήματα, ἄσχετα ὅλως πρὸς τὸ προ-κείμενον. Τὸ δὲ καὶ ἀστεῖον εἶναι ὅτι ὄχι μόνον τὰ

(α) Ἐννοεῖται ὅτι τὰ δύο ταῦτα ἐπίθετα μεταχειρίζεται ὡς συν-ώνυμα ὁ Κ. Π. ἐκ προθέσεως· δηλὸν ὅτι, ἐν ᾧ ἀκριδῶς εἰπεῖν δι' αὐτῶν σημαίνονται διάφοροι χαρακτῆρες ποιήσεως. Ἀλλὰ τοῦτο γίνεται ἐξ ἀνάγκης ἐν παροδικῇ τῆς ποιήσεως μνείᾳ, ὁποῖαν ποιεῖται συνήθως ὁ γράφων τὴν ἱστορίαν ἔθνους τινός, ἐν ᾧ ἀκριδῶς μόνον καὶ κατὰ τὴν γενικὴν αὐτῶν μορφήν, ὄχι καὶ κατὰ τοὺς εἶδους καὶ τοὺς χαρακτῆρας καὶ ὑποδιαϊρέσεις, ἀναφέρονται καὶ πρέπει ν' ἀναφέρονται πάντα τὰ ἔξωθεν τοῦ καθ' αὐτὸ κύκλου τῆς ἱστορίας προσλαμβανόμενα πράγματα. Καθ' ὅλου εἰπεῖν, τὰ τρία ταῦτα πράγματα, ποίησις, ἱστορία καὶ φιλοσοφία ἔμειναν καὶ θά μείνωσι πάντοτε πράγματα ἀ-κατάληπτα εἰς τοὺς σχολαστικούς καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῶν τετραλίων. Εὐτυχῶς ὁ Κ. Μ. δὲν παρετήρησεν, ὡς φαίνεται, τὴν συνωνυμίαν ταύτην, καὶ ἀπηλλοτριμένον οὕτω τεσσάρων τοῦ-λάχιστον ἀκόμη ἐπικριτικῶν σελίδων.

λεγόμενα ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος σελίδι, δὲν ἐνόησεν ἢ τοῦλάχιστον πολὺ ἐπιπολαίως ἀνέγνω ὁ Κ. Μ., ἀλλὰ καὶ μαντεύει ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος Παπαρρήγόπουλος ἐν τῇ προκειμένῃ σελίδι ἤθελεν ἴσως νὰ εἴπῃ τι περὶ τοῦ πρότερον μὲν σφοδρῶς ἀμφισβητουμένου, νῦν δὲ σαφῶς λελυμένου ζητήματος, πότερον τὸ ἔπος ἢ τὸ μέλος πρότερον ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ ν' ἀποφανθῇ ὑπὲρ τῆς ὑγιειντέρας γνώμης, ὅτι τὸ ἐντεχνον ἔπος εἶναι κτλ. κτλ. κτλ. Ὁχι, Κύριε Νικυροφρόδη, δὲν ἤθελε νὰ εἴπῃ τίποτε τοιοῦτον ὁ Κ. Μ. ὅχι δι' ὄνομα τοῦ θεοῦ, ὅχι μὰ τοὺς Μαραθῶνι παρακινδυνεύσαντας τῶν προγόνων, καὶ τοὺς ἐν Πλαταιαῖς παραταξαμένους, καὶ τοὺς ἐν Σχλαμῖνι ναυμαχίσαντας, καὶ τοὺς—τοὺς γνωρίζεις ὅλους μὲ τὸ νῦ καὶ μὲ τὸ σῖγμα. Ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ ἀνθρώπου φιλολόγου, Κύριε!

(Ἀκολουθεῖ.)

B.

ΜΑΡΘΑ Η ΑΕΙΚΙΝΗΤΟΣ.

—ooo—

Α'.

Δίς τοῦ ἔτους, τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον, ἡ Κ. Νελίς, καταλείπουσα καθ' ἑξῆς μᾶλλον τοὺς Παρισίους, ἤρχετο εἰς Ῥαμβουλιέ, εἰς τῆς Κ. Ὁρβινιῦ. Καὶ εὐθὺς τότε ἀπὸ τὴν ἀπέραντον καὶ ζοφερὰν ἐκείνην οἰκίαν ἐξωρίζετο ἡ σιωπὴ, ὥστε ἄλλο δὲν ἤκουες παρὰ ᾠσματα, καρχασμούς καὶ ἀτελεύτητον πολυλογίαν. Εἰς τὸ πρῶτον πάτωμα ἀντήχει ἐπωδὴ, εἰς τὸ δεύτερον στρόβιλος, καὶ εἰς τὸ τρίτον δύο ἢ τρεῖς νέαι καὶ φιλομειδεῖς κεφαλαὶ ἐφαίνοντο εἰς τὰ παράθυρα. Πλήθος ὠραίων κυναρίων ἐχόντων τὰς τρίχας ἀτάκτους καὶ ὠρθωμένας ὡς ἀκάνθας ἐγαύγιζον παρὰ τὰς κλίμακας, καὶ οἱ πετεινοὶ τῆς αὐλῆς, ἐκστατικοὶ καὶ χαίροντες, ἀνεμίγνυν τὰς ὀξείας φωνάς των μὲ τὴν συμφωνίαν ἐκείνην.

Πόθεν δὲ ὁ τόσος θόρυβος; αἷτιος αὐτῶν ἦτο ἡ νεῆνις Μάρθα Νελίς, ἥτις ἤθελε νὰ ἀρχεῖται ὁ θόρυβος τὰ χαράγματα καὶ νὰ τελειώῃ μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Ποτὲ δὲν ἐγεννήθη ὅν φιλοταραχότερον αὐτῆς ἢ ἀδελφὴ τῆς Μαρίας ἔλεγεν ὅτι μόνον βλέπουσα τὴν Μάρθαν νὰ τρέχῃ ἀδιακόπως ἡσθάνετο τοὺς πόδας τῆς κεκμηκότας. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἐνῶ τὴν ἐβλεπε εἰς τὸν κῆπον τὴν ἐβλεπε καὶ εἰς τὸν ἐξώστην ἐνῶ τὴν ἤκουες παίζουσαν κύμβαλον εἰς τὴν αἴθυσαν, τὴν εὕρισκας καὶ μεταξὺ δένδρων κρατοῦσαν βιβλίον· ἡ καλὴ αὐτὴ κόρη ἐδόξαζεν ὅτι ἡ ἀεικίνησις εἶναι ὅρος ἀπαραίτητος τῆς εὐδαιμονίας. Εἰδέποτε ἔμενεν ἀκίνητος καὶ σιωπηλὴ, ἔμενε διὰ νὰ θαυμάσῃ τὴν σιωπὴν καὶ τὴν ἀκίνησιν τῆς ἀδελφῆς τῆς.—Θεέ μου! ἔλεγεν ὠθοῦσα τοὺς ὦμους τῆς Μαρίας, τί κάμνεις καὶ δὲν κινεῖσαι; Ἄν μὲ κατεδίκαζαν νὰ σὲ μιμηθῶ θ' ἀπέθνησκα.—Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἡ Μάρθα ἦτο ἀληθινὴ κόρη τῆς μητρός τῆς. Ἐλεγον ἄλλοτε διὰ τὴν Κ. Νελίς ὅτι ἦτο ἀκατάσχετος.

Τοῦτο ἐλέγετο καὶ διὰ τὴν Μάρθαν, τὴν ὁποίαν διὰ τὸ φιλοτάραχον καὶ ζοφερὸν αὐτῆς ἐπιωνόμασαν Ἀσικίνητον.

Ἀδύνατον ἦτο νὰ εὐρεθῶσι δύο ἀδελφαί, ὡς ἡ Μάρθα καὶ ἡ Μαρία, τοσαύτην ἔχουσαι ἀνομοιότητα· ἡ μὲν Μάρθα δὲν ἐνόει πῶς ἡμπορεῖ τις νὰ ζήσῃ χωρὶς νὰ ὑπάγῃ τρεῖς μὲν τῆς ἐβδομάδος εἰς χοροὺς, τὰς δὲ λοιπὰς ἡμέρας εἰς τὰ θέατρα, τὰς μουσικὰς συμφωνίας καὶ τοὺς περιπάτους· ἡ γὰρ τὴν μουσικὴν, ἐτρελλαίνετο διὰ τὸν χορὸν καὶ ἔπαιε ὡς ἄλλη ἀμαζών. Σκοπὸν τῆς ζωῆς ἐθεώρει τὰς διασκεδάσεις, καὶ διέβαινε διὰ τοῦ κόσμου πτερυγίζουσα ὡς πτηνὸν κελαδοῦν ὑπὸ κυανῶν οὐρανόν· ἡ Κ. Ὁρβινιῦ, ἥτις τὴν ἐλάτρευεν, ἐσφιγγεν ἐνίοτε τὰς δύο τῆς χεῖρας διὰ νὰ τὴν ἀναγκάσῃ νὰ μείνῃ ἀκίνητος.—Ἐάν δὲν ὑπῆρξες ποτὲ σου σκύουρος, ἔλεγε πρὸς αὐτὴν, βεβαίως θὰ ἔχῃς αἷμα χελιδόνος εἰς τὰς φλέβας σου.—Ἀλλ' ἡ Μάρθα τὴν ἡσπάζετο καὶ ἀπῆρχετο. Ἡ δὲ Μαρία ὑπερηγάπα ἐξ ἐναντίας τὴν ἡσυχίαν, τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν μοναξίαν. Καὶ συνήθως μὲν ἤνοιγε τὸ στόμα διὰ νὰ προφέρῃ μόνας τὰς ἀναγκαίας λέξεις· ἐάν ὅμως, μεταξὺ οὕτων οἰκείων, λόγος ἐγίνετο περὶ βιβλίου, περὶ ιδέας, ἢ περὶ αἰσθήματος ἀνταποκρινομένου εἰς λογισμούς τῆς, εὐθὺς ἐξωογονεῖτο· ὁ λόγος τῆς ἀνεπτεροῦτο, καὶ ἀπεκαλύπτετο ἡ ἀξιόλογος καρδία καὶ ὁ νοῦς τῆς· εἶδεν παρετήρει ὅτι δὲν τὴν ἤκουαν, ἤρπυρία καὶ ἔφειγεν. Ἐνίοτε ἐγίνετο ὁμιλητικώτερα μετὰ τῆς ἀδελφῆς τῆς, ἀλλὰ καὶ τότε ἔπρεπε νὰ παρακινηθῇ ἀπὸ ἐκτακτὸν τινα ἀνάγκην· ἤρκει νὰ ἴδῃ τις τὰ τετράδια τῆς μουσικῆς ἐκάστης αὐτῶν διὰ νὰ ἐννοήσῃ τὴν διαφορὰν τῶν χαρακτήρων των. Ἡ μὲν Μάρθα εἶχε μουσικὴν ζωηράν καὶ φαιδράν, ἡ δὲ Μαρία ἐμβριθὴ καὶ βαθειάν, πρὸς τούτοις δὲ καὶ φωνὴν ὠραιωτάτην καὶ συμπαθητικὴν. Καὶ μεταξὺ μὲν ἄλλων οὕσα ἐτραγώδει μὲ συστολήν, ὅτε ὅμως ἦτο μόνη ἐνθουσία, καὶ πολλάκις τὴν εἶδαν κλαίουσαν.

Ἀλλὰ καὶ τοσαύτην ἀνομοιότητα κλίσεων ἔχουσαι αἱ δύο ἀδελφαί, ἀντηγαπῶντο ὅμως εἰς ἄκρον, συνεννοῦντο θαυμασίως, καὶ ἡ ἀπουσία δὲν ἰσχυέ ποτε νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀγάπην των. Ἡ Μαρία φεύγουσα τὸν θόρυβον, διέτριβε παρὰ τῇ θείᾳ καὶ ἀναδόχῳ τῆς κυρίᾳ Ὁρβινιῦ τόσον καιρὸν κατ' ἔτος, ὅσον καὶ ἡ Μάρθα, ἥτις ἔμενε πάντοτε μετὰ τῆς μητρός τῆς, διέτριβεν εἰς Ῥαμβουλιέ. Χαίρουσαι λοιπὸν ἐβλεπον ἀλλήλας τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον.

Ἰσως φανῇ παράδοξον ὅτι ἡ Κ. Νελίς εἶχε μακρὰν τῆς πρωτοτόκου θυγατρὸς τῆς· ἀλλ' ἐδόξαζεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐναντιώνεται τις εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἄλλων· τοῦτο δὲ συνέφερεν εἰς τὴν ἀγαθότητα, ἡ μᾶλλον τὴν ἀπάθειάν τῆς. Ἡ Μαρία νεωτέρα ἔτι οὕσα εἶπεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ζήσῃ εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ τὴν μοναξίαν· ἡ δὲ μήτηρ τῆς μετὰ τινὰς θωπευτικὰς παρατηρήσεις τὴν ἔφερε μόνη εἰς Ῥαμβουλιέ. Οἱ οἰκειότεροι φίλοι τῆς Κ. Νελίς ἐθεώρησαν τὸ μικρὸν τοῦτο ταξίδιον ὡς μεγίστην ἀπόδειξιν σταργῆς μητρικῆς, διότι ἐπεχείρησεν αὐτὸ τὴν προτεραιὰν λαμπρᾶς συναναστροφῆς κατὰ τὴν καρδίαν τοῦ χειμῶνος.